

KÜÇÜK ÜRETİCİLİKTE BÖLÜŞÜM KATEGORİLERİ

Doç. Dr. Korkut BORATAV

1. Klâsik Bölüşüm Kategorileri ve Küçük Üreticilik

İktisat teorisinin bölüşüm-değer-büyüme tahlilleri için kullandığı kategoriler, küçük üreticiliğin yaygın olduğu ekonomik yapılar için pek elverişli ve geçerli olmamaktadır. Bu elverişsizlik, özellikle tarım kesimi ile ilgili bölüşüm tahlillerinde göze batmaktadır. Türkiye tarımı gibi, küçük üreticiliğin gerek nüfus, gerekse işlenen arazi bakımından çok yaygın olduğu bir yapıda, çağdaş teorilerin ücret-kâr ayırımına dayanan tahlil sistemini uygulamanın güçlüğü ortada olsa gerektir. Tarımın ve dolayısıyla tarıma ilişkin bölüşüm sorunlarının çok daha önemli bir yer kapladığı Ricardo'cu büyüme tahlilindeki klâsik kategorilerin de ihtiyaca cevap vereceği şüphelidir. Zira ,Ricardo'da ücret-kâr-rant kavramları, kapitalizmin temel sınıflarından herbirini nitelendiren temel bölüşüm kategorilerini oluşturmanın dışında, bizatihi tarım kesimi içinde oluşan sınıflaşma ve bölüşüm olgusunu da açıklamak amacı gütmekteydi. Bu üç kategori, toprak sahipleri, kapitalist kiracılar ve tarım işçileri sınıflarına belirgin bir biçimde ayrılan 19. yüzyıl başlarındaki İngiltere tarımının tahliline elverişli araçlardı. Toprak sahipleri ile kapitalist kiracıların kesin sınırlarla ayrıldığı bir yapıda, rant ve kâr kategorileri tarımda bölüşüm sorunlarını açıklayan temel anahtarlar olarak kullanılabilirler. Bu yapı, azalan verimler ve rekabet (her ürün için tek fiyat) olgularıyla birleşince, **diferansiyel** (tefazülî) rant kavramı, mutlak toprak kirasından ayrı olarak, bir gelişme tahlilinin de temel bir unsuru olur.

Ne var ki, Ricardo'cu kavramların iktisat tahlilinde en ziyade verimle kullanılabileceği hal, bölüşüm kategorilerinden (gelir tiplerinden) herbirinin sadece belli bir sınıfa atfedilebildiği ve her sınıfın tek bir gelir tipi elde ettiği durumdur. Küçük üreticilikte bu şart gerçekleşmez; klâsik gelir tiplerinden hiçbirinin tek başına küçük üreticiler sınıfına indirgenemeyeceği açıktır. Yeni bir kavram-

sal çerçeveye yönelmekten kaçınıldığı takdirde, ya küçük üreticilik olgusu soyut kategorilerle incelenmekten vazgeçilecek; ya da ayrı sınıflara tekabül eden klâsik bölüşüm kategorilerinden herbiri sunî olarak küçük üreticiliğin içerisinde aranacaktır. Sosyal sınıfları **üretim faktörleri** derekesine indiren neoklâsik iktisat, tarımda küçük üreticiliğe bakarken, bu ikinci yolu izler. Bu yaklaşıma göre küçük çiftçi, kendi arazisinin rantını, kendi sermayesinin faizini ve kendi emeğinin ücretini aynı anda elde eden bir olgudur. Farklı bir deyişle, tarımda küçük üretici diye bağımsız bir ekonomik kategori yoktur; küçük çiftçilik üç ayrı üretim faktörünün (sermaye, emek ve toprağın) ve bunlara bağlı «payların» (faiz, ücret ve rantın) birleştiği, saf olmayan, «karma» bir faaliyettir. İnkârı imkânsız bir sosyal olgu olarak, bir sosyal sınıf olarak varolan küçük üreticiliğin kendine has, özel ekonomik kategorilerle iktisat tahlilinde yer alması gereği, neoklâsik iktisadın «faktörler» yaklaşımınca kabul edilemez.

İşte bu makalede, bu «inkârı imkânsız olgu»dan, yani tarım kesiminde ayrı ve anlamlı bir sınıf olarak var olan küçük üreticiler olgusundan hareket ediyoruz. En saf biçimiyle bu sınıf, üretim araçlarının (toprak dahil) tümüne sahip olan, ancak üretimi ücretli emek kullanmadan, sadece aile-içi emek katkısıyla sürdüren ailelerden oluşur. Bu aileler, esas olarak birikim değil tüketim amacıyla üretim yaparlar. Bu sonuncu özellik piyasa için üretim yapmaya engel değildir; hatta tahlili gereken bölüşüm ilişkileri piyasaya açılmaya bağlı olarak doğduğu için, **kısmen veya tamamen piyasa için üretim yapan** küçük üreticileri konu almaktayız.

Piyasaya açılmış küçük üreticilik, «küçük (basit) meta üretimi» kategorisi ile Ricardo-sonrasının politik iktisadında yer almış; bu makalede ortaya koyacağımız kavramsal çerçevenin ana unsurları da keza tarihî bir perspektif içerisinde derinliğine incelenmiştir. Ancak, bu tahliller, formel bir bölüşüm modeline dönüşmemiş; değer-bölüşüm teorisi, sermaye-işgücü kategorileri üzerine inşa edilmiştir. Tarımda piyasa için üretim yapan küçük üreticiliğin tabii olduğu bölüşüm mekanizmalarını teorik olarak açıklamaya imkân verecek bir kavramsal çerçeve çizmenin yararlı olacağına inanıyoruz ve bu makalede buna teşebbüs ediyoruz. Bazı sorular ortaya atmanın ve bazı teorik dayanaklı varsayımları belli tanımlarda kullanmanın ötesinde teorik bir tahlile girişmedik. Önerdiğimiz kavramların ampirik araştırmaya imkân verecek nitelikte olduğunu göstermek amacıyla ve sadece bir örnek olmak üzere, makale-

nin sonlarında, 1970 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki bir lisans seminerine sunulan bir araştırmanın bazı sonuçlarını kullanıyoruz.

2. Gayri Safi ve Safi Hasıla

Faktörlerin değil, sosyal sınıf ve tabakaların üretimden aldıkları paylarla ilgili olduğumuz için, itibarî değil, fiilî (aynî veya parasal) gelir kavramlarıyla ilgilimiz. Gelir paylarının aidiyetini tesbitte bu bakımdan kavramsal bir güçlük olmamak gerekir ve bunlar, bu payları elde eden ilgili kişi veya gruplar tarafından doğrudan doğruya da teşhis edilebilir. Bu yargının kısmî bir istisnası gibi görülebilen diferansiyel rant ile ilgili meseleye aşağıda değineceğiz.

Çiftçi ailelerin gelirlerini ilgilendiren her tahlil için olduğu gibi ,küçük üreticilikte bölüşüm kategorilerini tesbitte, gayri safi hasıla-safi hasıla kavramlarını ayırmak gerekir. Bölüşüm, safi hasılanın paylaşılması demektir. Bu nedenle, gayri safi hasıla içinde yer alan üretim giderleri ayrılmadan, yani safi hasıla tesbit edilmeden bölüşüm tahliline girmek hem kavramsal olarak yanlıştır; hem de gayri safi hasılda üretim giderlerinin payı ürünler arasında farklılık göstereceği için yanıltıcı olabilir.

Bitkisel üretimi örnek alacak olursak, üretim giderleri, tohumluk, gübreleme, sulama, akaryakıt, tarımsal ilaçlama gibi fizikî girdilerle ilgili giderler ve üretim aletleri için hesaplanması gereken aşınma paylarıdır. Çiftçinin kendi toprağı için hesaplanan bir itibarî rant, kendi emeğı için hesaplanan itibarî ücret, bizim kabul etmediğimiz neoklâsik «faktör» yaklaşımını yansıttığı için üretim giderleri arasına alınmaz. Talî olarak ücretli emek istihdam eden küçük üreticiler için fiilî ücret ödemelerinin üretim giderleri arasında mı, yoksa safi hasılanın bir unsuru olarak mı ele alınması gerektiğı meselesini aşağıda inceleyeceğiz.

3. Üretici Geliri ve Artık

Safi hasılanın paylaşılması en genel plânda iki temel (ve evrensel) kategori arasında ele alınabilir. Bunlar, **üretici geliri** ve **artık-ürün** (veya sadece **artık**) terimleriyle adlandırılabilir. Bu ayırım, bir yönüyle birikim ve büyüme tahlillerine, ikinci bir yönü ile ise bölüşüm ve (duygusal çağrışımlar getiren bir sözcük olmasına rağmen aslında tamamen bilimsel bir kavram olan) sömürü meselele-

rinin incelenmesine imkân verir. Birinci yönü, yani birikim-büyüme tahlilleri bakımından bu iki ana kategorinin ayrılmasında temel kriter, üretim sürecinin sürdürülmesini mümkün kılacak **zorunlu tüketimin** tanımlanabilmesidir. İkinci yönü (bölüşüm-sömürü) açısından ise, üretim süreci içinde yer alan ve hasılayı paylaşan çeşitli sosyal grupların ve ekonomik faaliyetlerin içinden üretken olan ve olmayanların ayrılması gerekir. Üretken grupların paylarını, tarihî ve kültürel bir trend faktörü taşımasına rağmen, yine de «dışsal» (eksojen) olarak tanımlanabilen bir zorunlu tüketim düzeyinde tutan ekonomik (veya cebri) mekanizmalar varsa, bölüşüm ve birikim-büyüme tahlilleri özdeş kavramlarla yürütülebilir.

Genel (evrensel) bir nitelik taşıyan, üretici geliri-artık bağıntısı, her özel üretim ilişkisi ve sosyo-ekonomik yapı içinde farklı mekanizmalarla belirlenir ve bu özel ilişkilerin açıklanmasında ayrı (özel) kavramlar kullanmak; iki ana kategorinin unsurlarını ve bu unsurlar arasındaki bağıntıları belirleyen süreçleri bu özel kategorilerle açıklamak gerekir. Biz, burada, piyasaya açılmış küçük üreticilik için geçerli olabilecek bir kavramsal çerçeve üzerinde duruyoruz. Küçük üreticilikte üretici gelirinin nasıl teşhis edilebileceğini ve artık-ürün kategorisinin hangi unsurlardan oluştuğunu, ampirik olarak da tesbiti mümkün kavramlar tanımlayarak göstermeye çalışacağız.

4. Üretim Giderleri ve Diferansiyel Rant

Gayri safi hasıladan safi hasılaya geçişte hesaba katılan **üretim giderleri**, **birim** ürüne düşen, yani **ortalama** maliyetlerden hesaplanır. Birbirinden çok farklı tabiat, özellikle toprak şartlarının geçerli olduğu tarımda bu hesaplama biçimi, marjinal toprağın üretim maliyetini tesbit etmez. Bu yüzden, bireysel maliyetlerle bu anlamdaki «endüstri ortalama maliyeti» arasındaki farklardan elde edilen diferansiyel rantın dağılımının tesbiti hedef alınmamış olur.

Bu yaklaşım, diferansiyel rantın ayrı bir bölüşüm kategorisi olarak tahlile girmesini önler. Ancak bundan doğan sakıncaları, küçük üreticilerden oluşan bir tarımsal yapıda fazla abartmamak ve kısmen gidermek mümkün olabilir. Bir kere, diferansiyel rant, küçük üreticiler arası gelir farklılaşmasını belirleyen bir etken olmayabilir; üretici olmayan, artığı paylaşan grupların diferansiyel ranta el koymasını sağlayan mekanizmalar varsa; rant, biraz aşağıda ele alınacak ticarî kâr veya tefeci faizi kategorileriyle kaynaş-

mış olur. Bu hal, aynı ürünlerde toprak veriminin yüksek olduğu bölgelerde, küçük üreticinin sömürü derecesinin yükselmesi biçiminde tezahür eder. Bu türden mekanizmaların varlığının tartışılması ve eğer varsa, diferansiyel rantı, ticarî kâr veya faiz içinde aramak ve ayırmak bu makalede ele alınmayan bir iktisat teorisi ve bununla ilgili bir araştırma meselesidir.

İkinci olarak, bölüşüm kategorilerinin ampirik düzeyde tesbitine yönelen çalışmalarda, meseleye ülke düzeyindeki ortalama üretim maliyetleri (toprak verimliliği) verilerinden değil de, il-ilçe veya köy düzeyindeki «mikro» araştırmalarla yaklaşıyorsak; diferansiyel rant, birim ürün için gerekli üretim giderlerinde (veya toprak verimliliğinde) bölgeler arasında gözlenen farklılıklardan tesbit edilebilir ve böylece bir **bölgeler arası** gelir farklılaşması meselesine indirgenebilir.

Bu konuda, ihmal edilmemesi gereken bir gerçek şudur: Gayri safi hasıladan ortalama maliyetlerin çıkarılması ile elde edilen safi hasılının içerisinde, «diferansiyel rant» kategorisinin kapsadığı bölüşüm unsuru toplam olarak mevcuttur. Diferansiyel rant tahlili, bu unsurun safi hasılayı paylaşan gruplar arasında nasıl dağıldığını ve hangi gelir tipleri biçiminde tezahür ettiğini saptamayı hedef alır. Toprak sahipleri ile kapitalist çiftlerin birbirlerinden kesin çizgilerle ayrıldığı Ricardo İngiltere'sinde diferansiyel rant, fiilî toprak kirası olarak tezahür ederdi. Bir küçük üreticiler tarımında ise, «rant» sözcüğünün artık çok iyi nitelendiremediği aynı bölüşüm olgusu muhtemelen farklı gelir tiplerinde tezahür edecek; veya, değişik bir ifadeyle, diferansiyel rant farklı bir biçimde paylaşılacaktır.

5. Ticarî Kâr ve Faiz

Küçük üreticilikteki bölüşüm kategorilerini, yukarıda çizilen genel çerçeve içerisinde tanımlamaya artık teşebbüs edebiliriz. İlk önce, küçük üreticiliğin en saf biçiminden hareket edelim: Toprağın ve üretim aletlerinin mülkiyeti sadece küçük üreticidedir ve ücretli emek yoktur.

Piyasaya yönelik küçük üreticiliğin bünyesinden doğan artık-ürünün unsurlarını yeniden keşfetmeye gerek yoktur. Meseleye genel düzeyde ve özellikle feodalizmden kapitalizme geçiş süreci açısından ve tarihî bir perspektif içinde bakan ünlü bilim adamları iki ana bölüşüm kategorisi tesbit etmiş ve bunların özellikle küçük

üreticiliği tasfiye ederek önce kapitalizmin ön-şartlarının hazırlanmasında, sonra da kapitalizmin ilkel aşamasını sürdürmede oynadıkları rolü incelemişlerdir. Bu iki kategori, kaynağını tefeci sermayesinden alan **faiz** ile kaynağını tüccar sermayesinden alan **ticarî kâr**dır. Bizim burada yapacağımız, artık-ürünü oluşturan bu iki bölüşüm kategorisini ve üretici payını ampirik tesbite imkân verecek bir biçimde tanımlamaktır. Ancak, buna girişmeden önce, ticarî kârı ve tefeci faizini ortaya çıkaran ekonomik şartlara kısaca değinmekte yarar olabilir.

Piyasa için üretimin ancak en ilkel şartlarında üretici ve tüketici dolaysız olarak karşı karşıya gelirler. Tarımın küçük çiftçilikten, endüstrinin kent-kasaba zanaatlerinden oluştuğu çok basit bir modelde, kasaba pazarları böyle bir «aracısız mübadele»nin örneğini; üstelik küçük üreticiler-arası mübadelenin örneğini oluşturur. Köylü ,bu pazarlarda ürününü zanaatkârlara satar ve satış hasılatı ile aynı zanaatkârlardan tarımsal olmayan tüketim mallarını ve üretim girdilerini alır. Bu halde, ortada, tam anlamıyla bir küçük üreticiler ekonomisi vardır. Bölüşüm nispi fiyatlarca belirlenir; bunların ise, kural olarak, malların dolaylı ve dolaysız olarak içerdiği emek miktarlarınca doğrusal olarak belirlendiği kabul edilebilir. Artık tamamen bir tarihî ve iktisadî soyutlama olarak düşünülebilecek olan, piyasaya açılmanın bu ilkel aşaması, üretici ile tüketici arasına tüccar unsurunun girmesi ile geride kalmış olur. Tüccar, malları taşıyan ve depolayan, yani mallara değer katan bir faaliyetin ötesine geçtiği oranda, salt aracı niteliğiyle tüccardır. «Ticarî kâr» ile de, üreticiye ödenen fiyatla, tüketicinin ödediği fiyat arasındaki farkı oluşturan ve ortalama taşıma-depolama giderlerinin dışında kalan marjı kastediyoruz.

Tefeci faizi ise, piyasaya yönelik küçük üretimin zorunlu refakatçisidir. «Zorunlu» diyoruz, zira, küçük üretici geçimlik üretimden piyasa için üretime yöneldikçe, (örneğin, geçimlik buğday üretiminden tütün üretimine geçince) üretim girdilerinin bir bölümünün yanısıra, kendisinin ve ailesinin tüketimini de piyasadan, peşinen ve nakden karşılamak durumuna girer. Adeta bir «işletme sermayesi» halini alan yıllık aile tüketimi, üretim devresinin başında veya içinde, bir kerelik veya kademeli «avanslarla» finanse edilmelidir. Bunu finanse eden «dış» kaynak, yıllık satış hasılatının açık verdiği her durumda tefeci sermayesidir. Tamamen üretimin niteliğinden doğduğu için, yıllık toplam (tefeci) faiz yükünü üretim miktarına bölerek, birim ürüne düşen faizi, fiyatın, safi hasılanın

ve artık-ürünün bir unsuru olarak tanımlamak uygundur. Tefeci faizinin pratikteki teşhis ve tesbitinde karşılaşılabilecek güçlüklerin başında, bu kategorinin, zaman zaman, (ülkemizde de yaygın bir uygulaması olan alivre satışlarda olduğu gibi) tüccar kârı ile kaynaşmış biçimde tezahür etmesi gelir.

Türkiye şartlarında ,ticarî kârın bir bölümü tarım ürünü piyasalarına alıcı olarak giren devlete (bazen, örneğin çay üretiminde olduğu gibi, zarar biçiminde tezahür ederek) intikal eder; tefeci sermayesi ise (kısmen kaynaklandığı) malî sermaye (bankalar sistemi) ile yanyana tezahür eder. İktisadî ve sosyal içerikleri tüccar kârından ve tefeci faizinden farklı olmakla birlikte, hesaplama problemleri olarak, devlet alımlarından doğan ticarî kâr ve bankalara ödenen faiz yükü kavramsal güçlükler getirmezler. Mümkün olan her durumda ticarî kârı, tüccarın ve devletin paylarına, faiz yükünü de tefeci ve banka faizlerine ayırmak gereklidir.

6. Basit Modelde Bölüşüm Kategorilerinin Tanımı

En saf biçimiyle küçük üreticiliği ilgilendiren bölüşüm kategorilerini, yukarıdaki açıklamalara dayanan ve sembolik özdeşliklerle ifade edilen tanımlara indirgeyelim. Tanımlamalarda izlediğimiz sıra, ana çizgileriyle kategorilerin ampirik tesbitinde izlenmesi gereken yolu yansıtmaktadır; hatta bir ölçüde gelir bölüşümünün aşamaları ile de paralellik göstermektedir.

Nihaî piyasada oluşan gayri safi ürün fiyatı (f_g), net fiyat (f_n) ve birim ürüne düşen taşıma, depolama v.s. giderlerinden (ve bu giderlerin bünyesindeki kâr unsurlarından) (t) oluşur :

$$f_n = f_g - t \quad (1)$$

Bu tanımdan elde edilen net fiyat, bizi, birim ürüne düşen safi hasılaya (h_n) değil, birim ürüne düşen gayri safi hasılaya ulaştıran bir kavramdır; zira, gayri safi hasıla (net fiyat), ortalama üretim giderleri (c) ile safi hasılanın toplamına eşittir :

$$f_n = c + h_n \quad (2)$$

Safi hasılayı unsurlarına ayırmanın ilk aşaması, fiyat içerisindeki ticarî kâr marjını (p_t) tesbit etmektir. Net fiyat ile tüccarın üreticiye ödediği fiyat (f_u) arasındaki fark, birim ürün üzerindeki ticarî kâr marjını verir :

$$p_t = f_n - f_u \quad (3)$$

Birim ürüne düşen safi hasıla ile tüccar kârı arasındaki fark, birim ürüne düşen «gros» küçük üretici gelirini ($\ddot{u}_g$) verir :

$$\ddot{u}_g = h_n - p_t \quad (4)$$

Bu, küçük üreticinin «gros» geliridir; zira, faiz yükünün bu gelir içinden ödenmesi gerekir. Toplam faiz yükünü ($\mathbf{I}$), üretim hacmine ($\mathbf{Q}$) bölersek, birim ürüne düşen faiz yükü ($\mathbf{i}$) elde edilir :

$$\mathbf{i} = \mathbf{I}/\mathbf{Q} \quad (5)$$

«Gros» küçük üretici gelirinden, birim ürüne düşen faiz yükü çıkarılırsa, net küçük üretici gelirine ($\ddot{u}_n$) ulaşılır :

$$\ddot{u}_n = \ddot{u}_g - \mathbf{i} \quad (6)$$

Böylece fiyatın unsurlarını oluşturan dört ana kategoriye tesbit etmiş oluyoruz : Ortalama üretim giderleir ($\mathbf{c}$), (net anlamda) küçük üretici geliri ($\ddot{u}_n$), ticarî kâr (p_t) ve faiz ($\mathbf{i}$) :

$$f_n = \mathbf{c} + \ddot{u}_n + p_t + \mathbf{i} \quad (7)$$

Safi hasıla ise üç bölüşüm kategorisinden oluşur :

$$h_n = \ddot{u}_n + p_t + \mathbf{i} \quad (8)$$

Safi hasıla, **üretici geliri** ($\mathbf{v}$) ve **artık-ürün** (veya **artık**) ($\mathbf{s}$) unsurlarına ayrılır. Bu soyutlama düzeyinde üretici geliri sadece (net) küçük üretici gelirinden, artık ise faiz ve ticarî kârdan oluşur :

$$\mathbf{v} = \ddot{u}_n \quad (9)$$

$$\mathbf{s} = p_t + \mathbf{i} \quad (10)$$

$$h_n = \ddot{u} + \mathbf{s} \quad (11)$$

Artık ürünün üretici gelirine oranına, sömürü oranı ($\mathbf{z}$) diyebiliriz :

$$\mathbf{z} = \mathbf{s}/\mathbf{v} \quad (12a)$$

$$\mathbf{z} = (p_t + \mathbf{i})/\ddot{u}_n \quad (12b)$$

Tanımların elde edilmesinde izlenen mantıkî silsile, küçük üretici gelirini, **bakiye** olarak elde edilen kategori olarak gösteriyor. Bu, gerçek hayata da uygun görülmektedir. Gerçekten de, hava şartlarında, ürünler bileşiminde veya üretim tekniğinde meydana gelen ve üreticiyi bireysel olarak etkileyen değişmelerin kısa dönem-

de tamamen küçük üreticinin net **gelir payına** yansıdığı; gayri safi üretim üzerinde kısa dönemde «sabit yükler» olan diğer unsurların payları «dağıtıldıktan» sonra bakiyenin küçük üretici gelirini oluşturduğu söylenebilir. Teknik ve ekonomik anlamda meydana gelen her gelişme, fiyatın içerisinde üretim giderlerinin payının değişmesi; örneğin olumlu bir gelişme söz konusu ise **düşmesi** anlamına gelir Verimliliği artıran, yani ortalama üretim giderlerini düşüren her değişme ise, **kısa dönemde** küçük üreticinin safi hasıladan aldığı ve bakiye olarak belirlenen **payın** artmasına yol açar. Ancak, küçük üreticiliğin niteliğinden doğan ve kısa dönem için doğru olan bu bağıntının uzun dönemde tersine dönmesi mümkün değil midir? Farklı bir deyişle, uzun dönemde, **küçük üretici gelirini**, üreticinin yeniden üretim giderlerinden (zorunlu tüketimden) oluşan (ve «işgücünün değeri» gibi bir kültürel-tarihi trend faktörü de içermekle birlikte bağımsız olarak tanımlanabilen) bir düzeyde belirleyen bir ekonomik mekanizma var mıdır? Eğer varsa, böyle bir mekanizma üretici gelirini gayri safi hasıla üzerinde bir «sabit yük»e dönüştürür ve bu yüzden teknik-ekonomik ilerlemeden doğan bütün verim artışlarının bir «bakiye» olarak artık-ürünün unsurlarına intikalini sağlayan süreçleri mümkün kılar. Bu süreçlerin teorik formülasyonu yapılabiliyorsa; bu soru, sınanması gereken bir hipotez olarak ortaya atılabilir.

Nihayet yukarıda tanımlanan bazı kategorileri, Türkiye şartlarına uyan gerçekçi unsurlarına bölelim. Ticarî kâr marjı, (özel) tüccar kârından (P_{to}) ve ürün piyasalarına alıcı olarak giren devlet kurumlarının kârlarından (p_{td}) oluşur :

$$p_t = p_{to} + p_{td} \quad (13)$$

Faiz yükü ise, tefeci faizi (i_u) ile banka faizlerinden (i_b) oluşur :

$$i = i_u + i_b \quad (14)$$

7. Kiracılık, Ücretli Emek ve Küçük Üreticilik

Küçük üreticiliğin saf modeli, bölüşüm kategorilerinin ampirik-nicel tesbitine yöneldiğimiz anda bazı güçlüklerle karşılaşır. İlk güçlük toprak kirası ile ilgilidir. Üretim aletlerine sahip olmakla birlikte, kısmen ve hatta tamamen toprak kiralayan bir «küçük üretici» tipine rastlanması, modelin safiyetini bozan bir mesele olarak ortaya çıkar. Topraktan elde edilen ürüne, kısmen de olsa, doğrudan doğruya sahip olan ve bunun bir bölümünü piyasaya

süren bir küçük kiracı tipinin bazı eklentilerle yukarıdaki kavramsal çerçeveye oturan bölüşüm ilişkileri içinde olduğu söylenebilir.

Başka bir güçlük, ücretli emeğin küçük üreticilikle birleşmesi halinde doğar. Belli dönemlerde sınırlı ve geçici ücretli emek istihdamının zorunlu olması, **esas olarak** aile emeğine dayanan işletme biçimi korunduğu sürece, **küçük üreticilik** ilişkisinin kapitalist çiftçiliğe dönüştüğünü göstermez. Bununla ilgili en ciddi mesele, küçük üreticinin istihdam ettiği tarım işçisince yaratılan artığın kime intikal ettiği'dir. Teorik düzeyde çözümü gereken bir mesele olmakla birlikte, tarım işçisince yaratılan artığın (üreticilerin hızla kapitalist çiftçilere dönüşmekte oldukları bir süreç yoksa) küçük üreticiye değil, özel ekonomik mekanizmalar vasıtasıyla tüccar-tefecî unsurlara intikal ettiğini kabul etmek gerçekçi bir ilk yaklaşım olarak kabul edilebilir kanısındayız. Böyle kabul edilecek olursa; ücretli emek, üretim sürecine, safi hasıladaki **üretici gelirinin** ikinci unsuru olan **ücretleri** elde ederek; fakat aynı zamanda tefecî-tüccara intikal eden artığı genişleten bir etki yaratarak katılmış olur. Ancak, artık-ürünün belirlenmesi ve temellükü ile ilgili bir teorik çaba içinde olmadığımız için bu ikinci meseleyi burada ihmal ediyoruz; sadece, küçük üreticilere, işçi istihdam etseler dahi bir **artık** unsurunun gelir olarak intikal etmediği varsayımına bir dayanak olarak bu ihtimali kullanmış oluyoruz.

Burada ele aldığımız biçimiyle toprak kirasını, küçük üreticilik yapısının talî bir unsuru olarak kabul etmek durumundayız. Kiracılık ve ortakçılığın bir hayli sınırlı bir yer kapladığı Türkiye şartlarına da esas olarak uyan bu yaklaşım, bağımsız bir rant analizine değil, küçük üreticinin «gros» gelirinden ödediği toplam ve fiilî kira yükünden birim ürüne isabet eden miktarın hesaplanmasına götürür. Daha açık bir ifade ile, toplam kira yükünün (**R**) üretim hacmine (**Q**) bölünmesi ile birim ürüne düşen toprak kirası (**r**) elde edilir :

$$r = R/Q \quad (15)$$

Böylece, net küçük üretici gelirini (**ü_n**) elde etmek için «gros» küçük üretici gelirinden (**ü_g**) birim ürüne düşen faiz + kira yükünü çıkarmak gerekir :

$$\bar{u}_n = \bar{u}_g - (i + r) \quad (16)$$

Toprak kirasını, kirayı elde eden unsurların sınıflı niteliğine ve kirayı ödeyenlerin sosyo-ekonomik durumların göre üç ana tipe

ayırmak uygun olacaktır. Birinci olarak, **feodal rantın** bir kalıntısı sayılabilecek olan bir kira tipinden söz edilebilir. Bu kira tipi, büyük toprak sahiplerinin topraklarında küçük işletmeler halinde **ortakçılık** yapılması halinde tezahür eder. İkinci kira tipi, küçük üreticiliğin katıksız bir uzantısı olarak görülebilir: Küçük mülk sahipleri ile küçük çiftçiler arasındaki ortakçılık (veya istisnaen kiracılık) ilişkilerini kastediyoruz. Üçüncü kira türü, **kapitalist toprak kirası** veya bunun proto-tipleridir: Küçük mülk sahiplerinden veya büyük «absentee» toprak sahiplerinden, esas olarak **kiracılık** (nakdî kira) yoluyla toprak kiralayan orta ve büyük çiftçiler, aile emeği ile beraber (veya münhasıran) tarım-işçisi emeğine de dayanan bir üretim süreci içindelerse, kapitalist toprak kirasına geçiş söz konusudur.

Bu sonuncu kira ilişkisinin, küçük üreticiliğin bünyesinden (zenginleşmekte olan küçük çiftçilerden) doğması ve belli bir anda bazı çiftçi grupların hem küçük üretici, hem de «kapitalistleşmekte olan» kiracı durumunda görülmeleri mümkündür.

Bu durumda, ticarî kâr ve faizde olduğu gibi, birim ürüne düşen kira yükünü; feodal rant kalıntısı (r_f), küçük mülkiyet-küçük üretici kirası (r_u) ve kapitalist toprak kirasının proto-tipi (r_k)¹ olmak üzere üç unsura ayırabiliriz. Ancak, bu unsurları ampirik olarak tesbit ve teşhis etmenin fevkalâde çetin bir «özdeşlik sağlama» meselesi olduğunu da ilâve edelim:

$$r = r_f + r_u + r_k \quad (17)$$

Tarım işçilerine ödenen toplam ücretlerden (W) birim ürüne düşen miktarı ise aynı biçimde hesaplarız:

$$w = W/Q \quad (18)$$

Böylece tesbit edilen w , fiyatın bir unsurudur ama üretim giderlerine değil, safi hasılaya giren bir unsur... Toprak kirasının da da safi hasılaya girdiğini dikkate alarak 7. ve 8. denklemleri yeniden ifade edelim:

$$f_n = c + \dot{u}_n + w + p_t + i + r \quad (19)$$

$$h_n = \dot{u}_n + w + p_t + i + r \quad (20)$$

Safi hasıladaki üretici geliri (v), bu halde, ücret ve (net) küçük

(1) Küçük üreticilik bünyesinde yaşadığı sürece, kapitalist toprak kirası tam anlamıyla değil, ancak bir proto-tip olarak tezahür eder.

üretici gelirinden, artık-ürün ise faiz, kira ve toprak kirasında oluşur :

$$v = \ddot{u}_n + w \quad (21)$$

$$s = p_t + i + r \quad (22)$$

$$h_n = v + s \quad (11)$$

Sömürü oranını yeniden tanımlayacak olursak :

$$z = s/v \quad (12a)$$

$$z = (p_t + i + r)/(\ddot{u}_n + w) \quad (12c)$$

Ancak, (12c) ilişkisinin «sömürü oranı» olarak yorumlamak için, küçük üreticiye ranttan veya tarım işçisince yaratılan artıktan herhangi bir unsurun intikal etmediğini varsaymak zorunludur.

Yukarıdaki bağıntıların tümünü, denklemlerde ifade edildiği üzere, **fiyatın** unsurları ve bu unsurlar-arası oranlar olarak ele almak mümkün olduğu gibi; **toplam** gayri safi veya safi hasılayı parasal birimlerle tesbit etmek ve ilgili bölüşüm kategorilerinin **toplam** değerleri arasındaki bağıntıları incelemek de mümkündür. Hatta bir bakıma bu, ampirik çalışmalarda zorunlu da olmaktadır; zira, fiyatın unsurları olarak tanımlanan bölüşüm kategorilerinin bizi **dolaysız olarak toplam** gayri safi ve safi hasılanın paylarına götürebilmesi için, örneğin tütün, pamuk ve pancarda olduğu gibi, **ürünün tümü** piyasaya intikal ediyormalıdır. Tahıl üretiminde olduğu gibi safi hasılanın bir kısmı, ürün halinde küçük üreticilerde kalıyor ise, fiyatın unsurlarından elde edilen bölüşüm oranları, (net) küçük üretici gelirini gerçekte olduğundan daha küçük gösterir. Yukarıda kullanılan (ve birim ürüne ait olan) sembolleri, **toplam** büyüklükler için (ve **büyük harflerle** ifade ederek) kullanacak olursak; toplam küçük üretici geliri ($\ddot{U}$), piyasa ilişkilerinden —ve fiyatın bir unsuru olarak— küçük üreticiye intikal eden (net) gelir unsuru ile ($\ddot{U}_n$), küçük üreticinin pazarlanmayan aynî gelirinin ($\ddot{U}_a$) toplamına eşit olur :

$$\ddot{U} = \ddot{U}_a + \ddot{U}_n \quad (23)$$

Ve 16. denklemin toplam değerlerle ifadesinden hareketle :

$$\ddot{U} = \ddot{U}_a + (\ddot{U}_g - \ddot{I} - R) \quad (24)$$

Bu bağıntılarda $\ddot{U}_a$ 'yı piyasa fiyatları ile değerlendirmek pratik, uygun ve zorunludur.

Buradan hareketle, 19, 20, 21 ve 11c denklemlerini, **toplam** değerleri ifade edecek ve küçük üreticinin aynî gelirini de içerecek en genel biçim içerisinde yeniden yazalım :

Gayri safi ve safi hasıla için :

$$F_n = C + (\dot{U}_a + \dot{U}_n) + W + P_t + \dot{I} + R \quad (19a)$$

$$H_n = \dot{U}_a + \dot{U}_n + W + P_t + \dot{I} + R \quad (20a)$$

Üretici geliri için :

$$V = \dot{U}_a + \dot{U}_n + W \quad (21a)$$

Ve nihayet, **toplam** değerlerle tanımlanmış sömürü oranı için :

$$z = (P_t + \dot{I} + R) / (\dot{U}_a + \dot{U}_n + W) \quad (12d)$$

ifadelerine ulaşmış oluruz.

Bir sayısal bölüşüm tahlilini, nispî fiyatlarla ilgili problemlere girmeden, «göründüğü gibi» yorumlayabilmek için, bütün fiyatların (emek-değer teorisindeki anlamıyla) **değerlere** eşit olduğunu varsaymak gerekir. Tarımsal girdilerin ve bizatihi tarım ürünlerinin fiyatları için bu varsayımın, örneğin Türkiye şartlarında gerçekçi olmadığı açıktır. İktisadî ilişkilerle ilgili teorik tahlile geçildiği takdirde ve bu tahlilin ileri bir aşamasında değer teorisinin karmaşık sorunlarına yönelmek zorunlu olacaktır.

8. Bir Uygulama Örneği

Yukarıda açıklanan kavramsal çerçeve, bölüşüm kategorilerinin ampirik-nicel tesbitine imkân verecek biçimde formüle edilmiştir. Kategorilerimizin bu niteliğini şimdi bir örnekle ortaya koyacağız. Seçtiğimiz örnek, 1970 yılında, Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinden Hikmet Işık'ın sunduğu bir lisans semineri çalışmasıdır.

Işık, çalışmasında, üçbine yakın nüfuslu bir Çankırı bucağı olan Atkaracalar'daki ekonomik ilişkileri tasvir etmekte ve bu arada bölüşüm ilişkilerinin nicel tesbitine imkân veren bazı veriler sunmaktadır. 1969 yılına ait olan veriler, esas olarak, bucaktaki 19 aile reisine bizzat Işık tarafından uygulanan bir anketten ve ayrıca mahallî olarak sağlanan diğer bilgilerden elde edilmiştir. Örneklemeye giren ailelerin nüfusu 132'dir. Biz burada Hikmet Işık'ın topladığı verilerin doğruluğunu, örneklemenin ve anketin teknik plânda güvenirlilik derecesini tartışmayacağız. Verileri ve bulguları, esas itibariyle, **metodolojik bakımdan** anlamlı buluyoruz. Ancak yine de

(2) Hikmet Işık, «Atkaracalar'ın Ekonomik Görüntüsü», (Yayınlanmamış Lisans Semineri Çalışması), Ankara 1970.

bu türden çalışmaların çok az sayıda olduğu dikkate alınır, bilgi toplama tekniklerinin amatörce olduğu kabul edilse dahi Işık'ın bulgularını, tahılcı ve küçük üretici niteliği ağır basan bir Orta Anadolu yerleşme yeri üzerinde anlamlı iktisadî tesbitler olarak görenler de olabilir.

Zikredilen çalışmadaki bulgular, bizim yukarıda sunduğumuz kavramsal çerçeveye doğrudan doğruya intibak edecek biçimde sunulmamıştır. Bazı eksikleri Hikmet Işık'la görüşerek giderdikten sonra, verilerin bir kısmı yeniden ve bu makalede sunulduğu biçimde tarafımızdan düzenlenmiştir.

Toprak mülkiyeti ve arazi işletme biçimlerine bakıldığında Atkaracalar tarımında küçük üreticiliğin hâkim durumda olduğu görülmektedir. Işık'ın tesbitlerine göre, «Atkaracalar'da 300 dekar-dan fazla toprağı olan aile yoktur. Halkın çoğunun toplam tarla miktarı 50-150 dekar arasında değişmektedir».³ Orta Anadolu'nun ve tahıl üretiminin şartları dikkate alınır, Atkaracalar tarımında küçük üreticiliğin hâkim olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Öte yandan, bitkisel üretim, Atkaracalar nüfusunun gelirlerini oluşturan iktisadî faaliyetlerin en önemlisi olmakla birlikte, toplam gelirler içindeki payı sadece % 36,1'i bulmaktadır. Ulaşım bakımından elverişli bir durumda bulunan Atkaracalar'ın köy ekonomisi niteliğinden önemli ölçüde uzaklaşmış bulunduğu, «diğer» gelir tiplerinin nispi genişliğinden de anlaşılmaktadır. Bitkisel üretim ve hayvancılığın dışındaki faaliyetlerden elde edilen gelirlerin toplamı, aile gelirlerinin % 57,1'ini oluşturmaktadır.⁴ Ancak biz, burada, bir geçiş ekonomisinin özelliklerini değil, mevcut veriler üzerinden küçük üreticilikle ilgili temel ilişkileri ortaya koymayı amaç aldığımızdan, Atkaracalar'daki tarımcı ailelerin sadece bitkisel üretimle ilgili yönlerini, bu aileleri «küçük üreticilik» kategorisi içerisine oturtarak tesbite çalışıyoruz.

Küçük üreticiliğin Atkaracalar'da saf biçimiyle değil, kısmen toprak kiralayarak ve ücretli işçi istihdam ederek varolduğu tesbit ediliyor. Bu yüzden safi hasılanın, küçük üretici geliri, ücret, ticarî kâr, faiz ve toprak kirası unsurlarına bölünüşü ortaya konmalıdır. Işık'ın verileri, bu bölüşüm kategorilerinin nicel tesbitine imkân veriyor. Ancak, ticarî kârın tüccara ve devlet kurumlarına; faizin tefeci ve banka faizlerine; toprak kirasının ise, yukarıda tanımlanan tiplere bölünüşünü tesbit edemiyoruz.

(3) *Ibid.*, s. 8. Işık, toprak dağılımını gösteren bir tablo da vermektedir.

(4) *Ibid.*, s. 7.

Işık'ın verilerinden hareketle, (19a) denkleminin unsurlarına ulaşabiliyoruz. Bu denklem, açıklandığı gibi, **toplam** değerlerden oluşur. Işık bazı unsurları fiyattan ve **ortalama** değerlerden hareketle (ve bunları miktarlarla çarparak), bazılarını ise doğrudan doğruya **toplam** değerlerden elde edebilmektedir. Üretim giderleri ise, doğrudan doğruya bireysel işletmelere ait anket cevaplarından tesbit edilmektedir. Ürünlerin nihai piyasadaki fiyatları, birim ürün için nakliye bedeli, çiftçinin eline geçen fiyat, örnek ailelerden herbiri için toplam ve pazarlanan üretim miktarı, çiftçilerce genellikle dönüm başına ve kendi işletmelerine ait ortalamalar olarak bilinir; ancak, toplam işlenen alan ve üretim miktarı bilindiği için kolaylıkla **toplam** ve **birim ürün başına** değerlere dönüştürülebilen üretim giderleri, toplam ücret, faiz ve kira ödemeleri tesbit edilmiştir. Bu veriler, her ürün için,

$$F_n = C + (\ddot{U}_a + \ddot{U}_n) + W + P_i + \dot{I} + R$$

denkleminin bütün unsurlarının hesaplanmasına imkân verir.

Atkaracalar'da dört ana ürün ekilmektedir: Buğday, fiğ, arpa ve kaplıca. Ayrıca, buğday, arpa ve kaplıcanın yan ürünü olarak saman ve çayır-otu elde edilmektedir. Işık'ın yan ürünlere fazla yüksek bir fiyat uyguladığı sezilmektedir; muhtemelen bu yüzden, yan ürünlerin gayri safi değeri toplam buğday üretiminin % 60'ına ulaşmaktadır. Ayrıca, yan ürünler için üretim giderleri bağımsız olarak tesbit edilememektedir; bu yüzden buğday, arpa ve kaplıcanın içinde yer alan üretim giderleri, aslında kısmen saman ve çayır-otuna da ait olmaktadır.

Ürünlerden herbiri için, gayri safi üretim değeri üzerinden ifade edilen pazarlama oranları (ve dolayısıyla üreticide aynî olarak kalan pay) tesbit edilmiştir. Pazarlanan yan ürünlerin tümü, fiğın ise bir bölümü **mahallî olarak** ve muhtemelen tüccar aracılığı rol oynamadan mübadele edilmişlerdir. Tavuk yemi olarak kullanılan kaplıca ise hiç pazarlanmamaktadır.⁵ Köy-dışı piyasalara yönelmeyen bu ürünlerin üretiminden ticarî kâr ve faizin neşet etmediğini kabul etmek doğru olsa gerektir.

(5) Hiç pazarlanmayan bir üründe, hele üretici sadece kaplıca üretiyorsa, ücret ve tohumluk dışındaki üretim giderleri nasıl ödenir? Bu «ödemelerin» ancak ürün halinde yapılabileceği ve örneğin ürün-ücret elde eden işçilerin, kaplıcayı kendi tavuklarına yem olarak vermeleri varsayılmalıdır. Hayvancılık kapsansa idi, kaplıca üretiminin (tohumluk hariç) tümü, aynı zamanda bir hayvancılık girdisi olarak üretim giderleri içinde yer alırdı.

TABLO — 1

ATKARACALAR'DA BÖLÜŞÜM KATEGORİLERİ
(19 Örnek Aileye Ait Rakamlar)

Ü R Ü N L E R	Buğday		F i ğ		A r p a		Kaplıca		Yan Ürünler		T o p l a m	
	TL.	%	TL.	%	TL.	%	TL.	%	TL.	%	TL.	%
BÖLÜŞÜM												
KATEGORİLERİ												
G.S. ÜRETİM (F _n)	107530	—	25000	—	18045	—	1360	—	65450	—	217385	—
ÜRETİM GİDERİ (C)	33438	—	9553	—	9188	—	469	—	?	—	52648	—
SAFİ ÜRETİM (H _n)	74092	100,0	15447	100,0	8857	100,0	891	100,0	65450	100,0	164737	100,0
Artık-Ürün (S)	19580	26,4	4130	26,7	3855	43,5	—	—	—	—	27565	16,7
Ticarî Kâr (P _i)	3225	4,3	400	2,6	360	4,0	—	—	—	—	3985	2,4
Faiz (İ)	5820	7,9	2180	14,1	2345	26,5	—	—	—	—	10345	6,3
Toprak Kirası (R)	10535	14,2	1550	10,0	1150	13,0	—	—	—	—	13235	8,0
Üretici Geliri (V)	54512	73,6	11317	73,3	5002	56,5	891	100,0	65450	100,0	137172	83,3
K. Üretici Geliri (Ü)												
(Ü _a)	46240	62,4	8955	58,0	2730	30,8	775	87,0	65450	100,0	124150	75,4
(Ü _n)	38620		8205		1510		775		22450		71460	
	7620		750		1220		—		43000		52590	
Ücret (W)	8272	11,2	2362	15,3	2272	25,7	116	13,0	—	0,0	13.022	7,9
SÖMÜRÜ ORANI (S/V)												
	(0,359)		(0,365)		(0,770)		—		—		(0,201)	

TABLO — 2

PAZARLAMA MİKTARLARI VE ORANLARI

Ü R Ü N L E R	Buğday		F i ğ		A r p a		K a p l ı c a		Y a n Ü r ü n l e r		T o p l a m	
	TL.	%	TL.	%	TL.	%	TL.	%	TL.	%	TL.	%
KÖY DIŞI MÜBA- DELE	45000	41,8	2210	8,8	4275	23,7	—	—	—	—	51485	23,7
MAHALLİ MÜBA- DELE	—	—	6260	25,0	—	—	—	—	43000	65,7	49260	22,7
ÜRETİCİDE KALAN	62530	58,2	16530	66,2	13770	76,3	1360	100,0	22450	34,3	116640	53,6
T O P L A M	107530	100,0	25000	100,0	18045	100,0	1360	100,0	65450	100,0	217385	100,0

9. Bulguların Niteliği ve Değeri

Atkaracalar'la ilgili ve TABLO 1 ile TABLO 2'de sunulan bulguları, bilgi toplama teknikleri ve güvenilirlik derecesi bakımından tartışmayacağımızı belirtmiştik. Bizatihi Atkaracalar'ın bölüşüm ilişkileri bakımından iktisadî bir tahlili de konumuz değildir. Burada, Atkaracalar'ı sadece bir örnek olarak kullanıyoruz ve gösteriyoruz ki tutarlı bir kavramsal çerçeve çizilirse, küçük üreticiliğin yaygın olduğu tarımsal bir ortamda sadece anketlere dayanarak temel bölüşüm kategorilerinin nicel tesbiti mümkündür. Benzer çalışmaların, yine ürünler ayırımına dayanarak, fakat örneğin iller itibariyle yürütülmesinde kaynaklar bakımından aşılmaz engeller yoktur.

Atkaracalar'ı yine bir örnek olarak kullanıp, bu türden araştırmaların neleri tesbit edebileceğini, hangi ilişkilere ışık tuttuğunu gösterelim :

Temel bulgu, küçük üreticiliğin bünyesinden doğan gelir dağılımının sınıf payları açısından tesbitidir. Artık-ürün ve üretici gelirini toplamlar halinde veya «sömürü oranı» biçiminde, yani nispi olarak ortaya koymak ve bunu her ürün için ayrı ayrı yapmak mümkün olabilmektedir. Artık-ürün içindeki tüccar, tefeci, rantiyer paylarının ayrılması gösteriyor ki, köy dışına üretiminin % 23,7'sini pazarlayan, küçük üreticiliğe ve tahıla dayanan bu Orta Anadolu bucağında, **toprak kirası**; faiz ve ticarî kârdan daha geniş bir yer kaplamaktadır. Hangi tür toprak kirası? Veriler, toprak kirasının türlerini tesbit edemediği için bilemiyoruz. Tefeci faizi —banka faizi; tüccar kârı— (varsa) T.M.O. kârı ayırımını da yapamıyoruz. Bunlar, bu yaklaşımı izleyen ampirik çalışmaların mutlaka ulaşması gereken bilgilerdir ve tesbit edildikleri zaman köylük bölgelerdeki egemen güçlerin teşhisi ve toplumun genel sınıf yapısıyla bağlantısı üzerinde pek çok meseleyi aydınlatacaklardır.

Keza, üretici payı içerisinde, küçük üretici gelirinin ücretleri büyük ölçüde aştığını tesbit ediyoruz. Bu, bir anlamda, incelenen bölgenin «küçük üreticilik» niteliğinin doğrulanması anlamına gelir. Küçük üretici geliri içinde aynı gelirin, pazarlanmış üründen sağlanan geliri önemli derecede aşması ise esas olarak piyasaya açılma derecesi, ikinci derecede ticarî kâr marjının büyüklüğü tarafından belirlenir. Bizatihi piyasaya açılma derecesi, TABLO 2'nin üç ana grubunda ve her ürün için ayrı ayrı tesbit ediliyor. Böylece, piyasaya açılmanın derecesi ve biçimi ile bölüşüm oranları arasındaki bağıntıları araştırmak mümkün oluyor.

Bu türden bulguların iktisadî bakımdan ne gibi bir değer ve önem taşıdığı meselesi tartışmayı gerektirir mi? Hiç sanmıyoruz. Ancak yine de bu meselede ikna edilme ihtiyacı içinde bulunanlar olabilir. Onlara, sadece, bu türden bulguların arkasında yatan temel bağıntıların her zaman politik iktisadın ana ve öz konularını oluşturduğunu hatırlatalım. Ve toplumumuzun bu bağıntıları ve onların görüntüsü olan fevkalâde aktüel meseleleri kavrama ihtiyacı içinde kıvrandığını ve bu meselelerde, çoğu kez beyhude yere, iktisatçılardan cevaplar beklediğini ilâve etmekte yetinelim.

10. Bazı Teorik Sorular

Buraya kadar, teorik bir tahlilin ön-şartlarını oluşturması gereken tanımlar ve kavramlarla uğraştık ve bizatihi teorik tahlilden kaçınmaya çalıştık. Ancak teorik sorunlara **değinken** tam olarak kaçınabildiğimiz söylenemez. Bazen, kavramları tanımlarken izlenen sıranın teorik anlamını açıklamak ve bunun ne derecede **genel** bir bağıntıyı temsil ettiğini sormak gerekiyordu: «Kısa dönemde küçük üretici gelirinin, uzun dönemde ise artık-ürünün bir **bakiye** olarak belirlenmesi bir hipotez olarak ortaya atılabilir mi?» sorusunu bu yüzden sorduk. Bu soruyla yakından ilgili teorik kaynaklı varsayımları kullanmak zaman zaman gerekli oldu: Ücretli emeğin yarattığı artığın küçük üreticiye değil, tüccar-tefecî unsurlara intikal ettiğini «gerçekçi bir ilk yaklaşım olarak» kabul ettik. Keza, diferansiyel rantın, ticarî kâr veya tefecî faiziyle kaynaşabilme ihtimaline, bu bölüşüm kategorisinin küçük üretici gelirleri dışında tutulmasını kolaylaştıran bir teorik varsayım olarak değinildi. Aynı temel meselenin, yani küçük üreticilik şartlarında, üretici geliri ile artık-ürünü belirleyen iktisadî süreçler meselesinin farklı görüntüleri olan bu varsayımlar, aslında birer «hipotez» olmayı hak edecek teorik formülasyon içinde sunulmuş değillerdi. Ancak, küçük üreticiliğe ilişkin teorik tahlilin ön plânda ele alınması gereken meseleler olarak ortaya çıkmaktadırlar. Ve bize öyle gelmektedir ki, teknik-ekonomik ilerleme faktörlerinin küçük üretici payını kısa ve uzun dönemlerde farklı yönlerde etkilemesi, küçük üreticinin; «dönüşü olmayan bir yol» izleyerek ve yoğun bir sömürü ilişkisine girdiği için uzun dönemde belirgin kazançlar sağlayamamasına rağmen, niçin artan ölçülerde piyasaya açıldığını açıklayan bir anahtar getirebilir. Yine aynı çerçevede ele alınması gereken ve kısmen teorik, kısmen ampirik boyutları olan bir diğer mesele, teknik-ekonomik «ilerleme faktörleri»nin küçük üreticilikte

tanımlanması, sınıflanması, oluşumunun ve gerçekleşme biçimlerinin tahlili ile ilgilidir.

Farklı plânda, ancak belki de daha temel nitelikte bir dizi teorik mesele, küçük üreticiliğin bünyesinden doğan bölüşüm ilişkilerinin ekonominin tümü ile ve özellikle kökenleri tarımda olmayan bölüşüm ilişkileri ile bağıntıları üzerinde düğümlenir. Mübadele ilişkileri bu bağıntıları sağlayan ana halka olur ve bu yüzden bu mesele ile ilgili cevapları değer teorisinde aramak gerekecektir. Yukarıda, kısaca, nispî fiyatların, değer-fiyat ilişkilerinin ele alınan meseleler açısından taşıdığı öneme değindik. Bu temel bağıntılara başka ne gibi sorularla yaklaşabiliriz? Örneğin, tarım-dışı kesimlerde oluşan kâr ve faiz hadleri ile tarımdaki ticarî kâr oranları, tefeci faiz hadleri arasında ne gibi ilişkiler vardır? Bu sorunun cevabı, tarımda tezahür eden tüccar-tefeci sermayesinin kaynaklarında ve bu sömürü alanlarına ekonominin diğer kesimlerinden sermaye transferini (dolayısıyla eşit ve genel kâr ve faiz hadlerinin oluşmasını) önleyen kurumsal engellerde mi aranmalı?

Aynı temel bağıntıyı aydınlatabilecek; ancak, bu defa, örneğin değer teorisi yaklaşımından ziyade ampirik-tarihî gözlemlerle cevaplandırılabilir başka sorular da vardır. Bunlar, küçük üreticiliğin bünyesinden doğan **artık** unsurlarının kullanım alanları ile ilgilidir. Örneğin, tefeci-tüccar sömürüsü, küçük mülkiyetin tasfiyesini ve bu tasfiye süreci içinde sağladığı birikimi toprak mülkiyetine (ve muhtemelen kapitalist çiftlikler bünyesinde gerçekleşecek sermaye birikimine) dönüştürmeyi mi hedef almıştır? Yoksa, bu unsurlar, tarımda küçük mülkiyetin süregelmesini; küçük üreticiliğin gerçekleştirdiği verim artışlarının büyük kesimine uzun dönemde el koymayı, ancak bunu bizatihi birikimin kaynağını (küçük mülkiyeti) kurutmadan sürdürmeyi; artık-ürünü ise esas itibarıyla tarım-dışı sermaye birikimine dönüştürmeyi mi tercih etmektedirler? Veya bu gruplar artık-ürünü yalnızca tüketmekten başka bir fonksiyon taşımayan, tam anlamıyla olumsuz bir tarihî misyona sahip bir sınıf mı oluşturmaktadırlar?

Büyük çoğunluğuyla bu soruların cevapları küçük üreticiliğin dışına taşan teorik ve ampirik çalışmalarla aranmalıdır. Ancak, küçük üreticilik başlangıç noktası alınmasa idi, yukarıdaki sorulardan birçoğunun ortaya atılması dahi, herhalde, imkânsız olurdu.